

การบริหารการศึกษาทางพระพุทธศาสนา (วัด บ้าน โรงเรียน)

Education Management Accordance with Buddhist (Temple Home School)

พระครูปลัดดิทธิพล ปธานโก (เพ่งผล)*

บทคัดย่อ

สถาบันพระพุทธศาสนานั้น เป็นสถาบันหลักในการสร้างชาติไทยมาตั้งแต่อดีตกาลที่ต่อเนื่องยาวนานในหลาย ๆ แง่มุมด้วยกัน ผู้บริหารสถานศึกษาในยุคปฏิรูปการศึกษา จะต้องมีความรู้ ความสามารถในการบริหารจัดการ มีวิสัยทัศน์ในการบริหารการศึกษาให้ทันสมัยกับการเปลี่ยนแปลง มีภาวะผู้นำ มีมนุษยสัมพันธ์เป็นที่ยอมรับ ของผู้เกี่ยวข้อง และมีความเป็นประชาธิปไตย เพื่อนำไปสู่การปฏิรูปการเรียนรู้ให้ ผู้เรียนทุกคนมีความรู้ ความสามารถ บุคลิกลักษณะ และคุณสมบัติตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานอย่างแท้จริง ดังนั้น ผู้บริหารสถานศึกษาที่มีประสิทธิภาพในยุคปฏิรูปการศึกษา ควรมีลักษณะที่สำคัญ คือ นักพัฒนา นักแก้ปัญหา นักตัดสินใจ นักประเมินผล นักการพูด นักวางแผน นักปกครอง และนักปราชญ์

สถาบันพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานการศึกษาให้กับคนไทย นับแต่โบราณมาวัดเป็นสถาบันแห่งเดียว ที่ให้การศึกษแก่เยาวชนไทยโดยส่วนรวม การศึกษาจะกระทำกันในโรงเรียนวัด โดยมีพระภิกษุสงฆ์

ผู้มีความรู้สูงกว่าชาวบ้านเป็นผู้จัดการศึกษาและเป็นครู เด็กผู้ชายจะถูกส่งไปเป็นศิษย์วัดหรือสามเณร เพื่อเรียน การอ่าน การเขียน และเรียนวิชาเลขคณิตอย่างง่าย ๆ รวมทั้งรับการอบรมทางศีลธรรม และหลักธรรมของศาสนา ทำให้เด็กผู้ชายส่วนมากอ่านออกเขียนได้ และมีความรู้ในด้านจริยธรรมของสังคม ซึ่งถือว่าเป็นเกียรติ ของตนเองและของครอบครัว แสดงให้เห็นว่าเราต้อง พึ่งพาอาศัยวัดในด้านนี้มาโดยตลอด ความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างพระพุทธศาสนากับประชาชนชาวไทย แม้ในเรื่องของการศึกษา เราก็ต้องพึ่งพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตามเราอย่าลืมตระหนักถึงความสำคัญของสิ่งนี้ ยิ่งขึ้น เมื่อได้พิจารณาถึงความสำคัญของการศึกษา ในด้านจริยธรรม

คำสำคัญ: การบริหารการศึกษา, พระพุทธศาสนา

Abstract

Institute of Buddhism. It is the main institution in the Thai nation since the past

* อาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

continuous in many aspects together. School administrators in the educational reform era. Must have knowledge. The ability to manage a vision in the management of education to modernize with change. Leadership, human relations are acceptable. Of people involved and there is democracy. In this study, the students' It should be important that developers, problem solvers, decision makers, negotiators, ambassadors, planners, administrators, and philosophers.

The Buddhist Institute pays the education to the Thai people. The ancient temple was the only institution that provided education to Thai youth. Studies are done in schools, temples. There is a monk who is more knowledgeable than the villagers as educators and teachers. Boys are sent to be monks or novices. To read, write and learn simple arithmetic as well as moral training. And the principles of religion. Many boys read and write. And knowledge of the ethics of society. It is an honor of yourself and your family. Show that we rely on the temple in this area throughout. The close relationship between Buddhism and the Thai people. Even in the field of education. We have to rely on Buddhism. However, we are aware of the importance of this. When considering the importance of ethical education.

Keywords: Education Management Accordance, Buddhist

แนวคิดการบริหารการศึกษา

การบริหารการศึกษา แยกออกเป็น 2 คำ คือ การบริหาร คำหนึ่ง และการศึกษา อีกคำหนึ่ง

ความหมายของ “การบริหาร” มีผู้ให้ความหมายไว้หลากหลาย ทั้งคล้าย ๆ กันและแตกต่างกัน ขอยกตัวอย่างสัก 6 ความหมาย ดังนี้

การบริหาร คือ ศิลปะของการทำงานให้สำเร็จ โดยใช้บุคคลอื่น

การบริหาร คือ การทำงานของคณะบุคคล ตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ที่ร่วมกันปฏิบัติการให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน

การบริหาร คือ การที่บุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปร่วมกันทำงาน เพื่อจุดประสงค์อย่างเดียวกัน

การบริหาร คือ กิจกรรมที่บุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปร่วมกันดำเนินการ ให้บรรลุจุดประสงค์ร่วมกัน

การบริหาร คือ การใช้ศาสตร์และศิลปะ นำทรัพยากรการบริหาร (Administrative resource) มาประกอบการตามกระบวนการบริหาร (Process of administration) ให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ อย่างมีประสิทธิภาพ

การบริหาร คือ ศิลปะในการทำให้สิ่งต่าง ๆ ได้รับการกระทำจนเป็นผลสำเร็จ หมายความว่า ผู้บริหาร ไม่ใช่ผู้ปฏิบัติ แต่ใช้ศิลปะทำให้ผู้ปฏิบัติงานทำงานจนเป็นผลสำเร็จตรงตามจุดหมายขององค์การ หรือ ตรงตามจุดหมายที่ผู้บริหารตัดสินใจเลือกแล้ว

จากความหมายของ “การบริหาร” ทั้ง 6 ความหมายนี้ พอสรุปได้ว่า “การดำเนินงานของกลุ่มบุคคลเพื่อให้บรรลุจุดประสงค์ที่วางไว้”

ส่วนความหมายของ “การศึกษา” มีผู้ให้ความหมายไว้คล้าย ๆ กัน ดังนี้

การศึกษา คือ การรองการ หรือ การจัดประสบการณ์ให้เหมาะสมแก่ผู้เรียน เพื่อผู้เรียนจะได้รองการขึ้นตามจุดประสงค์

การศึกษา คือ ความเจริญงอกงาม ทั้งร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา

การศึกษา คือ การสร้างเสริมประสบการณ์ให้ชีวิต

การศึกษา คือ เครื่องมือที่ทำให้เกิดความเจริญงอกงามทุกทางในตัวบุคคล

จากความหมายของ “การศึกษา” ข้างบนนี้ พอสรุปได้ว่า “การพัฒนาคนให้มีคุณภาพ ทั้งความรู้ ความคิด ความสามารถ และความเป็นคนดี”

เมื่อนำความหมายของ “การบริหาร” มารวมกับความหมายของ “การศึกษา” ก็จะได้ความหมายของ “การบริหารการศึกษา” ว่า “การดำเนินงานของกลุ่มบุคคล เพื่อพัฒนาคนให้มีคุณภาพ ทั้งความรู้ ความคิด ความสามารถ และความเป็นคนดี” ซึ่งมีส่วนคล้ายกับความหมายของ “การบริหารการศึกษา” ที่มีผู้ให้ไว้ ดังนี้

การบริหารการศึกษา คือ กิจกรรมต่าง ๆ ที่บุคคลหลายคนร่วมมือกันดำเนินการ เพื่อพัฒนาเด็ก เยาวชน ประชาชน หรือสมาชิกของสังคมในทุก ๆ ด้าน เช่น ความสามารถ ทักษะ ทักษะ ทักษะ ค่านิยม หรือคุณธรรม ทั้งในด้านการสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ เพื่อให้บุคคลดังกล่าวเป็นสมาชิกที่ดีและมีประสิทธิภาพของสังคม โดยกระบวนการต่าง ๆ ทั้งที่เป็นระเบียบแบบแผน และไม่เป็นระเบียบแบบแผน

การบริหารการศึกษา คือ กิจกรรมต่าง ๆ ที่บุคคลหลายคนร่วมมือกันดำเนินการ เพื่อพัฒนาสมาชิกของสังคมในทุก ๆ ด้าน นับตั้งแต่บุคลิกภาพ ความรู้ ความสามารถ พฤติกรรมและคุณธรรม เพื่อให้มีค่านิยมตรงกันกับความต้องการของสังคม โดยกระบวนการต่าง ๆ ที่อาศัยการควบคุมสิ่งแวดล้อมให้สัมพันธ์บุคคล เพื่อให้บุคคลพัฒนาตรงตามเป้าหมายของสังคมที่ตนดำรงชีวิตอยู่

ดังนั้นจึงสรุปความหมายของ “การบริหารการศึกษา” ได้ว่า “การดำเนินงานของกลุ่มบุคคลเพื่อพัฒนาคนให้มีคุณภาพ ทั้งความรู้ ความคิด ความสามารถ และความเป็นคนดี”

จากสรุปความหมายของ “การบริหารการศึกษา” ข้างบนนี้ อธิบายขยายความได้ว่า ที่หมายถึงการดำเนินงานของกลุ่มบุคคล ซึ่งอาจเป็นการดำเนินงานของครูใหญ่ร่วมกับครูน้อยในโรงเรียน หรืออธิการบดีร่วมกับอาจารย์ในมหาวิทยาลัย หรือรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการร่วมกับอธิบดีกรมต่าง ๆ และครูอาจารย์ในสถาบันการศึกษาต่าง ๆ และกลุ่มบุคคลเหล่านี้ต่างร่วมมือกันพัฒนาคนให้มีคุณภาพทั้งสิ้น การจะพัฒนาคนให้มีคุณภาพได้นั้น จะต้องมีการดำเนินการในการเรียนการสอน การจัดกิจกรรม การวัดผล การจัดหาอาคารสถานที่และพัสดุครุภัณฑ์ การสรรหาบุคคลมาดำเนินการหรือมาทำการสอนในสถาบันการศึกษา การปกครองนักเรียนเพื่อให้นักเรียนเป็นคนดีมีวินัยและอื่น ๆ ซึ่งการดำเนินงานเหล่านี้รวมเรียกว่า “ภารกิจทางการบริหารการศึกษา” หรือ “งานบริหารการศึกษา” นั้นเอง

หลักการบริหารการศึกษา

ภายใต้รูปแบบการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาในยุคของการบริหารจัดการศึกษาไทยในปัจจุบัน ท่ามกลาง กระแส แห่งความเป็นโลกาภิวัตน์ (Globalization) ซึ่งอยู่ภายใต้เงื่อนไขการปรับเปลี่ยนการแข่งขัน เพื่อสร้างข้อได้เปรียบ และความมุ่งมั่นของสังคม ที่ดำเนินไป อย่างรวดเร็ว รุนแรง และมีความหลากหลายนั้น ต่างก็ส่งผลกระทบต่อวงวิชาชีพ โดยเฉพาะด้านการศึกษา ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการปรับเปลี่ยนบริบท และ โครงสร้างการบริหาร ของการบริหารจัดการศึกษาภายใต้สาระแห่งบทบัญญัติ ของกฎหมายการศึกษา ที่เรียกว่า “พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542” เป็นการ จัด โครงสร้าง การบริหาร การศึกษา โดยยึดหลักการของการ มีเอกภาพเชิงนโยบาย หลากหลาย ในการปฏิบัติ โดยเน้นระบบการกระจายอำนาจ และการยึดหลักการมีส่วนร่วม ของท้องถิ่นเป็นสำคัญ

สาระสำคัญของ พระราชบัญญัติ การศึกษา แห่งชาติ พ.ศ. 2542 นั้นได้เสนอแนวคิดและ วิธีการจัดการศึกษาที่ท้าทายหลายด้าน จึงเป็นเสมือนกฎหมายปฏิรูปการศึกษา ดังจะเห็นได้ว่าใน พระราชบัญญัติ การศึกษาแห่งชาตินี้ให้ความสำคัญกับการปฏิรูปในด้านต่าง ๆ คือ ปฏิรูประบบ การศึกษา ให้สอดคล้องซึ่งกันและกันทั้งระบบ ปฏิรูปแนวทางการจัดการศึกษาโดยให้ยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ ปฏิรูปหลักสูตรและเนื้อหาสาระ วิธีการจัดกระบวนการเรียนรู้ทั้งในระบบและนอกระบบ โรงเรียน ปฏิรูประบบการบริหารและการจัดการศึกษาทั้งหน่วยงานของรัฐ องค์กรปกครองท้องถิ่น และเอกชน โดยเน้นเรื่อง การกระจายอำนาจและการมีส่วนร่วม ปฏิรูประบบครู คณาจารย์และบุคลากรทางการศึกษา มุ่งเน้นให้มีการยกระดับสถานภาพของวิชาชีพครู การพัฒนาและปรับปรุงคุณภาพครู ปฏิรูประบบทรัพยากร และการลงทุนเพื่อการศึกษา เพื่อระดมทรัพยากรมาใช้ในการศึกษา ปฏิรูประบบประกัน คุณภาพการศึกษา เน้นเรื่องของการประกันคุณภาพภายในและให้มีการรับรองและประเมินผลมาตรฐานจากองค์กรภายนอก และปฏิรูปสื่อและเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา มุ่งให้มีการผลิตใช้สื่อและเทคโนโลยีในรูปแบบที่หลากหลายที่มีคุณภาพ

การปฏิรูปการศึกษามุ่งให้เกิดคุณภาพทั้งใน ด้านผลผลิต กระบวนการจัดการ และปัจจัยต่าง ๆ โดย มุ่งหวังให้การจัดการศึกษา พัฒนาทั้งระบบ (Whole School Approach : WSA) บุคคลที่มี ความสำคัญ อย่างยิ่งที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ก็คือ ผู้บริหารสถานศึกษา เพราะต้อง เป็นผู้นำและผู้ประสาน ความร่วมมือจากทุกฝ่ายที่มีความสามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเรื่องการเรียน การสอน และการเรียนรู้ รวมทั้งประสานสัมพันธ์ ระดมและจัดสรรทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ (สุพล วงสินธ์. 2545 : 29) ผู้บริหาร สถานศึกษาจึงเปรียบได้ว่าเป็นจอมทัพสำคัญที่จะนำพา องค์กรให้ก้าวไปในกระแสแห่งการปฏิรูปได้อย่างมี

เกียรติและศักดิ์ศรี ผู้บริหารสถานศึกษาในยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงทางบริบท (Context) หลากหลายส่วนนั้น น่าจะเปรียบได้กับ “ผู้บริหารมืออาชีพ” จึงจะเหมาะสม กับสภาพการณ์ปัจจุบันที่จะทำหน้าที่สำคัญให้ไปสู่ เป้าหมายที่พึงประสงค์โดยการกำหนดเป็นยุทธศาสตร์ การจัดการศึกษาสู่การปฏิบัติที่แสดงให้เห็นศักยภาพ คุณภาพ เกิดประสิทธิภาพสูงสุดในการบริหารจัดการ การศึกษาภายในสถานศึกษาแห่งนี้

คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของผู้บริหารสถานศึกษา

ผู้บริหารหรือผู้นำหรือผู้จัดการ หรือ หัวหน้างาน ไม่ว่าจะหน่วยงานเล็กหรือหน่วยงานใหญ่ หน่วยงาน ราชการหรือเอกชนก็ตาม ย่อมมีบทบาทที่เป็น ผลต่อการสำเร็จหรือประสิทธิภาพของงานเป็นอย่างยิ่ง บางครั้ง การจัดการจัดการ แม้จะไม่เรียบร้อยถูกต้องอยู่ บ้าง ก็อาจได้รับผลงานสูงได้ หากผู้บริหารมีคุณลักษณะ ที่ดี แต่ถ้าคุณลักษณะ หรือพฤติกรรมในการนำของ ผู้บริหารไม่ดี แม้การจัดการจัดการถูกต้อง หรือดีเพียงใด ก็ตาม ผลที่เกิดขึ้นของหน่วยงานนั้น ๆ ย่อมสมบูรณ ์ได้ยาก ดังนั้นผู้บริหารหรือผู้นำจะต้องมีคุณสมบัติ เหมาะสม มีพฤติกรรม ในการนำที่ถูกต้อง เหมาะสม เพราะความสำเร็จของงานทุกด้านขององค์กร ขึ้นอยู่กับ ผู้บริหาร หรือผู้นำ ซึ่งจะวินิจฉัยสั่งการ หรือตัดสินใจแก้ ปัญหาต่างๆ เพื่อให้งานเกิดประสิทธิภาพ ซึ่งคุณลักษณะ ที่พึงประสงค์ ของผู้บริหารหรือผู้นำนั้น ควรที่จะ ประกอบด้วยเรื่องที่สำคัญ ได้แก่ คุณลักษณะด้าน บุคลิกภาพ คุณลักษณะด้านความเป็นผู้นำ คุณลักษณะ ด้านความรู้ทางวิชาการ และ คุณลักษณะด้านความ สามารถในการบริหาร

คุณลักษณะผู้บริหารสถานศึกษาในยุคปฏิรูปการศึกษา

ปัจจัยสำคัญในการเสริมสร้างการเรียนรู้ใน โรงเรียน คือ ระบบการบริหารจัดการที่มี ประสิทธิภาพ และการมีส่วนร่วม ดังนั้น ผู้บริหารสถานศึกษาในยุค ปฏิรูปในการศึกษาจึงต้องมีศาสตร์และ ศิลป์ในการ บริหารจัดการ ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่สำคัญที่จะให้การ

บริหารจัดการศึกษาระบบบูรณาการที่จัดไว้ เมื่อกล่าวถึงคุณลักษณะ ของนักบริหารดูเหมือนจะมีการกล่าวไว้มากมาย ซึ่งมีทั้งทัศนะส่วนตัว ที่เกิดจาก ประสบการณ์ ในการเป็นผู้บริหารมาและผลจากการศึกษาและวิจัย ของนักวิชาการซึ่งมีทั้งของไทยและต่างประเทศ

บทบาทของผู้บริหารสถานศึกษา ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ตามมาตรา 39 ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่ให้กระทรวงกระจายอำนาจการบริหารจัดการ ไปยังคณะกรรมการและสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาโดยตรง ใน 4 ด้าน คือ ด้านวิชาการ การบริหารงบประมาณ การบริหารบุคคล และการบริหารทั่วไป

ในการจะทำโรงเรียนให้มีคุณภาพนั้นจะต้องมีการปฏิรูปกระบวนการทำงานในทุกด้านโดยเฉพาะ ในด้านงาน 4 งานหลัก ดังนี้

ด้านวิชาการ

มีความรู้และเป็นผู้นำด้านวิชาการ

มีความรู้ มีทักษะ มีประสบการณ์ด้านการบริหารงาน

สามารถใช้ความรู้และประสบการณ์แก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ทัน่วงที

มีวิสัยทัศน์

มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์

ใฝ่เรียน ใฝ่รู้ มุ่งพัฒนาตนเองอยู่เสมอ

รอบรู้ทางด้านการศึกษา

ความรับผิดชอบ

แสวงหาข้อมูลข่าวสาร

รายงานผลการปฏิบัติงานอย่างเป็นระบบ

ใช้นวัตกรรมทางการบริหาร

คำนึงถึงมาตรฐานวิชาการ

การบริหารงบประมาณ

เข้าใจนโยบาย อำนาจหน้าที่ และกิจกรรมในหน่วยงาน

มีความรู้ระบบงบประมาณ

เข้าใจระเบียบคลัง วัสดุ การเงิน

มีความซื่อสัตย์ สุจริต

มีความละเอียดรอบคอบ

มีความสามารถในการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล

หมั่นตรวจสอบการใช้งบประมาณอยู่เสมอ

รายงานการเงินอย่างเป็นระบบ

การบริหารงานบุคคล

มีความรู้ ทักษะ ประสบการณ์ในการบริหาร

งานบุคคล

เป็นแบบอย่างที่ดี

มีมนุษยสัมพันธ์

มีอารมณ์ขัน

เป็นนักประชาธิปไตย

ประนีประนอม

อดทน อดกลั้น

เป็นนักพูดที่ดี

มีความสามารถในการประสานงาน

มีความสามารถจูงใจให้คนร่วมกันทำงาน

กล้าตัดสินใจ

มุ่งมั่นพัฒนาองค์กร

การบริหารทั่วไป

เป็นนักวางแผนและกำหนดนโยบายที่ดี

เป็นผู้ที่ตัดสินใจและวินิจฉัยสั่งการที่ดี

มีความรู้ และบริหารโดยใช้ระบบสารสนเทศ

ที่ทันสมัย

เป็นผู้ที่มีความสามารถในการติดต่อสื่อสาร

รู้จักมอบอำนาจและความรับผิดชอบแก่ผู้ที่เหมาะสม

เหมาะสม

มีความคล่องแคล่ว ว่องไว และตื่นตัวอยู่เสมอ

มีความรับผิดชอบงานสูง ไม่ย่อท้อต่อปัญหา

อุปสรรค

กำกับ ติดตาม และประเมินผล

บทบาทผู้บริหารสถานศึกษาในการประกันคุณภาพการศึกษา การประกันคุณภาพการศึกษาของโรงเรียน เป็นการให้หลักฐานข้อมูลแก่ประชาชนว่าบุคลากรในโรงเรียนทำงานอย่างเต็มความสามารถ เพื่อให้ผู้ปกครองนักเรียน และสาธารณชนมั่นใจในคุณภาพของนักเรียน ดังนั้น โรงเรียนต้องจัดให้มีระบบประกันคุณภาพภายใน และให้ถือว่าเป็นส่วนหนึ่ง ของกระบวนการบริหารการศึกษา ที่ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง โดยจัดทำรายงานประจำปีเสนอต่อหน่วยงานต้นสังกัด หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และเปิดเผยต่อสาธารณะ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษา

บทบาทของผู้บริหารสถานศึกษาที่กล่าวถึงที่ ยังเป็นผลให้เกิดการพัฒนาโรงเรียนทั้งระบบเพื่อการปฏิรูปการศึกษา ที่จะต้องบริหารแบบมีส่วนร่วม มีลักษณะของผู้นำแบบประชาธิปไตย จะให้ความสำคัญให้เกียรติและเคารพ ในศักดิ์ศรีของผู้ร่วมงาน ยอมรับและเปิดโอกาสให้ผู้ร่วมงานแสดงความคิดเห็นร่วมแก้ปัญหาและร่วมตัดสินใจ เป็นผู้มีวิสัยทัศน์ มีความเชื่อมั่น เห็นคุณค่าของตนเองและผู้ร่วมงาน ซื่อสัตย์ จริงใจ มีความสามารถกระตุน และจงใจให้เกิดความรักและความผูกพันในโรงเรียน

ดังนั้น การพัฒนาโรงเรียนทั้งระบบเพื่อการปฏิรูปการเรียนรู้ ผู้บริหารสถานศึกษาจะต้องเปลี่ยนแปลง บทบาทของตนเองโดยการใช้หลักการบริหารคุณภาพที่ให้ทุกคนมีส่วนร่วมคิดร่วมตัดสินใจ โรงเรียนสร้างทีมงานซึ่งมีความสำคัญต่อการบริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน (School Based Management: SBM)

ปัจจัยเสริมสร้างความเป็นนักบริหารมืออาชีพ

นอกจากคุณลักษณะและบทบาทที่สำคัญของการเป็นนักผู้บริหารการศึกษามืออาชีพดังได้กล่าวมาแล้วนั้น ยังมีปัจจัยเสริมบางประการที่จะเป็นตัวชี้วัด

(Indicators) สำคัญของการเป็นผู้บริหารการศึกษามืออาชีพได้อย่างสง่างาม เป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายต่อการปฏิบัติภารกิจตามบทบาทหน้าที่เชิงบริหารจัดการศึกษา ในสถานศึกษา ปัจจัยบ่งบอกความสำคัญเหล่านี้ ได้แก่

1. คุณวุฒิด้านการศึกษา เป็นตัวบ่งชี้ที่สำคัญจะต้องมีกล่าวคือ ต้องมีคุณวุฒิด้านการศึกษา ตรงตามคุณสมบัติ ที่กำหนดในกฎหมายวิชาชีพ โดยเฉพาะในยุครูปการการศึกษาที่ต้องการมีอาชีพทางการบริหารบุคคลเหล่านี้ต้องมีคุณวุฒิตะดับปริญญาตรี โท เอก ด้านการศึกษาเป็นสำคัญ

2. ประสบการณ์การปฏิบัติงาน ต้องมีประสบการณ์สั่งสมในการปฏิบัติงานที่ผ่านมา โดยเฉพาะ ประสบการณ์ ด้านการบริหารทางการศึกษา ในองค์กรทางการศึกษาระดับต่าง ๆ ในตำแหน่งทางการบริหารการศึกษา ที่ได้ดำเนินบทบาทภารกิจตามสายงานที่กำหนดไว้

3. ประสบการณ์การฝึกอบรม ศึกษา ดูงาน ผู้บริหารการศึกษามืออาชีพต้องได้รับการเพิ่มพูนประสบการณ์ ทางวิชาชีพอย่างต่อเนื่อง ก้าวทันการเปลี่ยนแปลง ทั้งในด้านการฝึกอบรมหลักสูตรต่าง ๆ การศึกษาดูงานจากแหล่งวิทยาการความรู้ สามารถนำประสบการณ์ที่ได้รับมาพัฒนาองค์กรได้อย่างมีประสิทธิภาพ

4. การสร้างผลงานทางวิชาการ เป็นองค์ประกอบของการสร้างนักบริหารการศึกษาก้าวสู่มืออาชีพ โดยมีผลงานทางวิชาการเป็นเครื่องมือยืนยันถึงศักยภาพดังกล่าว ผลงานสามารถจัดกระทำได้หลายรูปแบบ ทั้งด้านทฤษฎีทางวิจัย การเขียนและเรียบเรียงเอกสารทางวิชาการ การเขียนบทความ ตำรา ฯลฯ ออกเผยแพร่แก่หน่วยงานอื่น ๆ ให้แพร่หลายทั่วถึง รวมทั้งการเป็นวิทยากรเผยแพร่ความรู้ นวัตกรรมต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

5. ผลงานดีเด่นที่สั่งสมไว้ผลสำเร็จจากการปฏิบัติงานของผู้บริหารการศึกษามืออาชีพ อาจดูจากหลักฐาน ที่เป็นผลงานที่สั่งสมไว้ จนเป็นที่ประจักษ์แก่ชุมชน สังคม หน่วยงานที่เกี่ยวข้องและเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย

6. ลักษณะเฉพาะของเอกัตบุคล เป็นลักษณะเฉพาะตัว (Character) ที่นักบริหารการศึกษามืออาชีพ ควรเสริมสร้างให้บังเกิดขึ้น ได้แก่

- มีบุคลิกที่ดี สง่างาม น่าเชื่อถือ
- มีความขยันหมั่นเพียร สัมมาอาชีพ
- มีความรับผิดชอบสูงทั้งต่อตนเอง ครอบครั้ว หน่วยงาน
- มีความซื่อสัตย์ สุจริต
- ตรงต่อเวลา บริหารเวลาได้ดี
- กระตือรือร้นในการทำงาน
- ใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์
- รักษาระเบียบวินัยได้ดี เป็นแบบอย่างที่ดี

กระบวนการศึกษา

การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ตลอดชีวิต คำจำกัดความที่นักจิตวิทยา มักจะกล่าวอ้างอยู่เสมอ แต่ยังไม่ถึงกับเป็นที่ยอมรับ กันอย่างสากล คือ คำจำกัดความของ คิมเบิล (Gregory A Kimble) กล่าวว่า “การเรียนรู้คือการเปลี่ยนแปลงศักยภาพแห่งพฤติกรรมที่ค่อนข้างถาวร ซึ่งเป็นผลมาจากการฝึกหรือการปฏิบัติที่ได้รับ การเสริมแรง (Learning as a relatively permanent change in behavioral potentiality that occurs as a result of reinforced practice)”

จากความหมายของการเรียนรู้ข้างต้นแยกกล่าวเป็นประเด็นสำคัญได้ 5 ประการ คือ

1. การที่กำหนดว่า การเรียนรู้คือการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ก็แสดงว่าผลที่เกิดจากการเรียนรู้ จะต้องอยู่ใน รูปของพฤติกรรม ที่สังเกตได้

หลังจากเกิดการเรียนรู้แล้ว ผู้เรียนสามารถทำสิ่งหรือเรื่องที่ไม่เคยทำมาก่อนการเรียนรู้นั้น

2. การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมนั้น ต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างถาวร นั่นก็คือ พฤติกรรมที่เปลี่ยนไปนั้น จะไม่เป็นพฤติกรรมในช่วงสั้น หรือเพียงชั่วคราว และในขณะเดียวกันก็ ไม่ใช่พฤติกรรมที่คงที่ที่ไม่เปลี่ยนแปลงอีกต่อไป

3. การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมดังกล่าว ไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนไปอย่างทันทีทันใด แต่มันอาจเป็นการเปลี่ยนแปลงศักยภาพ (Potential) ที่จะกระทำสิ่งต่าง ๆ ต่อไปในอนาคต การเปลี่ยนแปลง ศักยภาพนี้อาจแฝงอยู่ในตัวผู้เรียน ซึ่งอาจจะยังไม่ได้แสดงออกมาเป็นพฤติกรรมอย่าง ทันทีทันใดก็ได้

4. การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม หรือการเปลี่ยนแปลงศักยภาพในตัวผู้เรียนนั้นจะเป็นผลมาจากประสบการณ์หรือการฝึกเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม หรือศักยภาพอันเนื่องมาจากสาเหตุอื่นไม่ถือเป็นการเรียนรู้

5. ประสบการณ์หรือการฝึกต้องเป็นการฝึกหรือปฏิบัติที่ได้รับการเสริมแรง (Reinforced practice) หมายความว่า เพียงแต่ผู้เรียนได้ รับรางวัลหลังจากที่ตอบสนอง ก็จะทำให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นในแง่ที่ว่า “รางวัล” กับ “ตัวเสริมแรง” (Reinforce) จะให้ความหมายเดียวกัน ต่างก็คือหมายถึงอะไรบางอย่างที่อินทรีย์ (บุคคล) ต้องการ

ปัจจัยสำคัญในสภาพการเรียนรู้

ในสภาพการเรียนรู้ต่าง ๆ ย่อมประกอบด้วย ปัจจัยที่สำคัญ 3 ประการ ด้วยกัน คือ

1. ตัวผู้เรียน (Learner)
2. เหตุการณ์หรือสถานการณ์ที่เป็นตัวเร้า (Stimulus Situation)

3. การกระทำหรือการตอบสนอง Action หรือ Response

ลำดับขั้นในกระบวนการเรียนรู้

มูลลี (George J. Mouly) กำหนดลำดับขั้นในกระบวนการเรียนรู้ไว้ 7 ขั้น ดังนี้

1. เกิดแรงจูงใจ (Motivation) เมื่อใดก็ตามที่อินทรีย์เกิดความต้องการหรืออยู่ในภาวะที่ขาดสมดุลก็จะมีแรงขับ (Drive) หรือแรงจูงใจ (Motive) เกิดขึ้นผลักดันให้เกิดพฤติกรรมเพื่อหาสิ่งที่ขาดไปนั้น มาให้ร่างกายที่อยู่ในภาวะที่พอดี แรงจูงใจมีผลให้แต่ละคนไวต่อการสัมผัสสิ่งเร้าแตกต่างกันเป็นสิ่งที่กำหนดทิศทางและความเข้มของพฤติกรรมและเป็นสิ่งจำเป็นเบื้องต้นสำหรับการเรียนรู้

2. กำหนดเป้าหมายประสงค์ (Goal) เมื่อมีแรงจูงใจเกิดขึ้นแต่ละบุคคลก็จะกำหนดเป้าหมายประสงค์ที่จะก่อให้เกิดความพึงพอใจ เป้าประสงค์จึงเป็นผลขับปลายที่อินทรีย์แสวงหา ซึ่งบางครั้งอาจจะชัดเจน บางครั้งอาจจะเลื่อนลอย บางครั้งอาจกำหนดขึ้นเพื่อสนองความต้องการทางสรีระหรือบางครั้งเพื่อสนองความต้องการทางสังคม

3. เกิดความพร้อม (Readiness) คนแต่ละคนมีขีดความสามารถที่จะรับ และความต้องการพื้นฐานเพื่อที่จะเสาะแสวงหาความพอใจ หรือหาสิ่งที่จะสนองความต้องการได้จำกัดและแตกต่างกันไปตามสภาพความพร้อมของแต่ละบุคคล เช่น เด็กทารกซึ่งมีความเจริญ ทางสรีระ ยังไม่มากก็ยังไม่พร้อมที่จะเรียนรู้วิธีการหาอาหารด้วยตนเองได้ เด็กที่ร่างกายอ่อนแอ หรือมีความบกพร่องของอวัยวะบางส่วน ก็จะไม่พร้อมในการเล่นกีฬาบางอย่างได้ กล่าวได้ว่าสภาพความพร้อมในการเรียนของบุคคลนั้นจะต้องอยู่กับองค์ประกอบอื่น ๆ หลายประการ อาทิเช่น ความเจริญเติบโตของโครงสร้างทางร่างกาย การจูงใจ ประสบการณ์ด้วย เป็นต้น เรื่องของความพร้อมนี้นับว่า เป็นสิ่งจำเป็นมากที่จะต้องดีก่อนที่จะเกิดการเรียนรู้

4. มีอุปสรรค (Obstacle) อุปสรรคจะเป็นสิ่งขวางกั้นระหว่างพฤติกรรมที่เกิดจากแรงจูงใจกับ

เป้าหมายประสงค์ ถ้าหากไม่มีอุปสรรค หรือสิ่งกีดขวางเราก็จะไปถึงเป้าหมายประสงค์ได้โดยง่าย ซึ่งเราก็มองว่าสภาพการณ์เช่นนี้ ไม่ได้ช่วยให้เกิดความต้องการที่จะแก้ปัญหาและเรียนรู้ ตรงกันข้ามการที่เราไม่สามารถไปถึงเป้าหมายได้จะก่อให้เกิดความเครียดและจะเกิดความพยายามที่จะหาวิธีการแก้ปัญหาซึ่งจะทำให้เกิดการเรียนรู้ขึ้น

5. การตอบสนอง (Response) เมื่อบุคคลมีแรงจูงใจ มีเป้าหมายประสงค์ เกิดความพร้อม และเผชิญกับอุปสรรคเข้าก็จะมีพฤติกรรมต่าง ๆ เกิดขึ้น พฤติกรรมนั้นอาจเริ่มด้วยการตัดสินใจ เกิดอาการตอบสนองที่เหมาะสมทดลองทำแล้วปรับปรุงแก้ไขการตอบสนองนั้นให้แก้ปัญหาได้ดีที่สุด ซึ่งแนวทางของการตอบสนองอาจมุ่งสู่เป้าหมายประสงค์โดยตรงหรือโดยอ้อมอย่างใดอย่างหนึ่ง

6. การเสริมแรง (Reinforcement) การเสริมแรงก็หมายถึง การได้รางวัลหรือให้สิ่งเร้าที่ ก่อให้เกิดความพอใจ ซึ่งปกติผู้เรียนจะได้รับ หลังจากที่ได้รับตอบสนองแล้ว ตัวเสริมแรงไม่จำเป็นต้องเป็นสิ่งของหรือวัตถุที่มองเห็นได้เสมอไป เพราะความสำเร็จ ความรู้ ความก้าวหน้า ฯลฯ ก็เป็นตัวเสริมแรงได้เช่นเดียวกัน

7. การสรุปความเหมือน (Generalization) หลังจากที่ผู้เรียนสามารถตอบสนองหรือหาวิธีการที่จะมุ่งสู่เป้าหมายประสงค์ได้แล้ว เขาก็อาจจะประสงค์ใช้กับปัญหาหรือสถานการณ์ที่จะพบในอนาคตได้นั้นก็แสดงว่า ผู้เรียนเกิดความสามารถที่จะสรุปความ เหมือนระหว่างสถานการณ์การเรียนรู้ที่มีมาก่อน กับปัญหาหรือสถานการณ์ที่เพิ่งจะพบใหม่ ซึ่งเป็นการขยายขอบเขตของพฤติกรรมชนิดของการเรียนรู้

แกเนเย (Gane) ได้แบ่งการเรียนรู้ออกเป็น 8 ประเภท นับตั้งแต่การเรียนรู้แบบพื้นฐานไปจนถึงการเรียนรู้ที่ซับซ้อน ดังนี้

1. การเรียนรู้เครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ (Signal learning)

2. การเรียนรู้ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเร้า

และการตอบสนอง (Stimulus Response Learning) เป็นการเรียนรู้ที่ผู้เรียนจะเชื่อมโยง (Connection) การตอบสนองที่เหมาะสมต่อสิ่งเร้าต่าง ๆ โดยที่เมื่อได้ตอบสนองอย่างถูกต้องหรือเหมาะสมก็จะได้รับรางวัลหรือตัวเสริมแรง หรือเกิดความพอใจ หรืออยากตอบสนองเช่นนั้นซ้ำ ๆ การเรียนรู้แบบนี้ต่างจากการเรียนรู้แบบแรก เพราะการตอบสนอง การเรียนรู้ในลักษณะนี้เกิดขึ้นด้วยความตั้งใจ ส่วนแบบแรกการตอบสนองเกิดขึ้นโดยไม่ตั้งใจและการเรียนรู้แบบนี้จะเกี่ยวข้องกับกระบวนการทางสมองที่สูงกว่า ลักษณะสำคัญของการเรียนรู้ดังกล่าวอาจสรุปได้เป็นข้อ ๆ ดังนี้

- 1) การเรียนรู้ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเร้า และการตอบสนองจะค่อย ๆ พัฒนาขึ้นทีละน้อย
- 2) การตอบสนองของผู้เรียนที่แสดงตอบโต้สิ่งเร้านั้นจะเป็นการตอบสนองที่ผู้เรียนมีความมั่นใจมากขึ้นตามโอกาสที่ได้กระทำซ้ำ ๆ
- 3) การเรียนรู้แบบนี้ จะเป็นการเชื่อมโยงการตอบสนองบางอย่างต่อสิ่งเร้าเฉพาะอย่าง สิ่งเร้าอื่น ๆ จะไม่มีความหมายที่จะทำให้เกิดการตอบสนองเช่นเดียวกับที่ได้ตอบโต้สิ่งเร้าเฉพาะอย่างนั้น
- 4) สิ่งสำคัญที่เกี่ยวกับการเรียนรู้แบบนี้ก็คือ รางวัลหรือตัวเสริมแรง คือว่ารางวัลจะทำให้ผู้กระทำให้เกิดความพอใจ และเป็นการเพิ่มโอกาสที่จะทำให้เกิดการตอบสนองเช่นนั้นซ้ำอีกในทางตรงข้ามเราจะไม่ให้รางวัลต่อการตอบสนองที่เราไม่ต้องการ ซึ่งจะมีผลให้การตอบสนอง ที่เราไม่ต้องการนั้นค่อย ๆ ลดและยุติลงในที่สุด

จะเห็นว่า การเรียนรู้แบบนี้ มีลักษณะคล้าย ๆ กับการเรียนรู้แบบลองผิดลองถูกของ ธอร์นไดค์ (Thorndike) และการวางเงื่อนไขแบบการกระทำของ สกินเนอร์ (Skinner) นั่นเอง

3. การเรียนรู้ด้านทักษะหรือด้านกลไก

(Skill Learning) หรือ (Motor training) เป็นการเรียน

รู้ทำนองเดียวกับแบบที่ 2 แต่มีความซับซ้อนมากขึ้น เพราะประกอบด้วยความสัมพันธ์ และการตอบสนอง ตั้งแต่ 2 คู่ขึ้นไป และเห็นการเชื่อมโยงระหว่างสิ่งเร้า และการตอบสนองในรูปของการใช้กลไกของกล้ามเนื้อและทักษะ ตัวอย่างเช่น เด็กที่จะเรียนรู้การเปิดประตู ก็จะมีลำดับของกิจกรรมต่อเนื่อง เป็นสายโซ่ ดังนี้ มีพวงกุญแจอยู่ในมือ เลือกลูกกุญแจที่จะใช้ขึ้นมาสอดใส่เข้าไปในลูกบิด หมุนลูกกุญแจ จนหมดเสียงแกร๊กแล้ว ก็ผลักประตูให้เปิดออก

4. การเรียนรู้ความสัมพันธ์ด้านถ้อยคำ

(Verbal Association) การเรียนรู้แบบนี้คล้ายกับแบบที่ 3 แต่ต่างกันที่ การตอบสนอง ต่อสิ่งเร้า ในแบบที่ 1 เป็นการใช้กลไกกล้ามเนื้อ ส่วนแบบที่ 4 เป็นเรื่องของ การใช้ถ้อยคำ การเรียนรู้แบบนี้เป็น ความสำคัญของภาวะภายใน มากกว่าแบบที่ 3

5. การเรียนรู้เพื่อแยกความแตกต่าง

(Discrimination Learning) เป็นการเรียนรู้ที่ผู้เรียนจะต้องแยกความแตกต่างระหว่างสิ่งเร้า เพื่อจะตอบสนองต่อสิ่งเร้านั้นให้ถูกต้อง การเรียนรู้ที่จะมีเรื่องการจัดความสัมพันธ์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเสมอ ตัวอย่างของการเรียนรู้แบบนี้ ก็ได้แก่การที่ครูซึ่งสอนในชั้นเรียนสามารถเรียกชื่อผู้เรียนแต่ละคนได้ถูกต้อง นักเรียนจะเรียนรู้ความแตกต่างของพีช สัตว์ และสารเคมี หรือหินชนิดต่าง ๆ ซึ่งมีชื่อเรียกต่าง ๆ กันได้ เด็กเล็ก ๆ เรียนรู้ที่จะแยกความแตกต่างของสี รูปร่างของสิ่งของ อักษร คำ จำนวน สัญลักษณ์ เป็นต้น การเรียนรู้เพื่อแยกความแตกต่างนี้ อาจเป็นการเรียนรู้เพื่อแยกความแตกต่างระหว่างสายโซ่ของความสัมพันธ์ของสิ่งเร้า และการตอบสนองตั้งแต่ 2 คู่ขึ้นไป

6. การเรียนรู้สังกัป (Concept Learning)

การเรียนรู้สังกัปเป็นการเรียนรู้ที่ผู้เรียน จะจัดประเภทของสิ่งเร้าโดยพิจารณาจากคุณสมบัติต่าง ๆ เกี่ยวกับสี, รูปร่าง, ขนาด, จำนวน ฯลฯ เป็นหลัก ผู้เรียนต้องเรียนรู้สิ่งที่คล้ายกัน สามารถสรุปความเหมือน และแยกความ

แตกต่างของ สิ่งเร้ามีข้อสังเกตว่าการเรียนรู้สั่งกับนี้ การตอบสนองของผู้เรียนไม่ได้เป็นการเชื่อมโยงกับ ลักษณะทางกายภาพของสิ่งเร้าเฉพาะอย่าง หากแต่ จะเป็นการเชื่อมโยงกับคุณสมบัติทางนามธรรมของสิ่ง เร้านั้น ๆ แทนเสียว่าการเรียนรู้แบบต่าง ๆ ที่กล่าวมา ทั้ง 5 ประเภทข้างต้น จะเป็นพื้นฐานสำคัญที่จำเป็น สำหรับการเรียนรู้ชนิดนี้

7. การเรียนรู้กฎหรือหลักการ (Rule Learning หรือ Principle Learning) กฎ (Rule) หรือ หลักการ (Principle) เป็นสายโซ่ของความสัมพันธ์ของ สั่งกับ(Concept) ตั้งแต่ 2 อย่างขึ้นไป เช่น เมื่อเกิด สั่งกับความยาวของเส้นตรง และเกิดสั่งกับเกี่ยวกับ ความยาว ความกว้างของสี่เหลี่ยม เราก็สามารถตั้งเป็น กฎของการหาพื้นที่ของรูปสี่เหลี่ยมในรูปของความ สัมพันธ์ระหว่างความยาว และความกว้างได้ ตัวอย่าง ของกฎอื่น ๆ หรือในวิชาพีชคณิต $xa + xb = x(a + b)$ เป็นต้น

8. การเรียนรู้การแก้ปัญหา (Problem Solving) ในชีวิตของเรานั้นเราจะต้องคิดค้นสิ่งต่าง ๆ เพื่อตั้งเป็นกฎหรือ หลักการเพื่อจะนำไปใช้ ควบคุม หรือ แก้ปัญหาต่าง ๆ ในสภาพแวดล้อมที่เราอาศัยอยู่ ตลอดเวลา บางครั้งมนุษย์เราก็จะนำกฎง่าย ๆ ที่มีอยู่ นั้นมาสัมพันธ์กันเป็น กฎใหม่ที่ซับซ้อนขึ้น ซึ่งการรวม กันเป็นกฎใหม่ดังกล่าวนับว่าจำเป็นมากที่จะใช้ในการ แก้ปัญหาใหม่ ๆ

การแก้ปัญหา หมายถึง การคิดหรือการขยาย ความคิดออกไปเพื่อหากฎใหม่ ๆ (ซึ่งอาจเกิดจากการ รวมกฎที่มีอยู่ก่อนเข้าเป็นความสัมพันธ์ในรูปแบบใหม่ นั้นเอง) ฉะนั้นจะเห็นว่า การแก้ปัญหาเป็นการเรียนรู้ ที่ต้องอาศัยความคิด การแก้ปัญหาและการคิด จึงมี ความสัมพันธ์กัน อย่างแยกไม่ออก นอกจากนี้แล้วการ แก้ปัญหาต้องอาศัยสั่งกับ (Concept) และกฎที่เคยมี ประสบการณ์มาก่อนเป็นพื้นฐานสำคัญ จึงสามารถแก้ ปัญหาใหม่ ๆ ได้

จะเห็นว่านักจิตวิทยาพยายามแบ่งการเรียนรู้ ออกเป็นประเภทต่าง ๆ ไม่เหมือนกัน ซึ่งยังมีอีกหลาย ท่านที่แบ่งประเภทของการเรียนรู้แตกต่างจากที่กล่าวมา อย่างไรก็ตาม ชนิดของการเรียนรู้ที่นักจิตวิทยาส่วนใหญ่ มีความเห็นพ้องกันนั้น อาจจำแนกออกได้เป็น ประเภทใหญ่ ๆ ได้ 4 แบบ ด้วยกัน คือ

- 1) การเรียนรู้สั่งกับ
- 2) การเรียนรู้ทักษะ
- 3) การเรียนรู้เจตคติ
- 4) การเรียนรู้การแก้ปัญหา และการคิด

ในจำนวนการเรียนรู้ทั้ง 4 ประเภทนี้ การเรียนรู้สั่งกับและทักษะจะเกิดขึ้นได้ง่ายกว่าการเรียนรู้เจตคติ ความซาบซึ้ง และการเรียนรู้การแก้ปัญหาและการคิด

- การเรียนรู้สั่งกับช่วยพัฒนาบุคคลให้เกิด ความรอบรู้เกี่ยวกับกฎเกณฑ์และปัญหาวิชาต่าง ๆ

- การเรียนรู้ทักษะช่วยให้เกิดความ คล่องแคล่วทางกลไก และทำให้ผลการกระทำมี ประสิทธิภาพ

- การเรียนรู้เจตคติและความซาบซึ้งจะมีผล ต่ออารมณ์ความรู้สึกและแรงจูงใจนับเป็นรากฐานของ การที่จะพัฒนาคนให้มีความฝึกฝนค้นคว้า หรือที่จะ ทำให้เกิดทักษะและสั่งกับ

- การเรียนรู้การแก้ปัญหาและการคิดจะเป็นรากฐานที่จะพัฒนาบุคคลให้สามารถแก้ปัญหา การปรับตัวและปรุงแต่งให้ เป็นบุคคลประเภท สร้างสรรค์ (Creative people) ที่สังคมปรารถนา

สถาบันการศึกษาพระพุทธศาสนา วัด บ้าน โรงเรียน

สถาบันศาสนา พระพุทธศาสนาเป็นศาสนา ประจำชาติของไทยมาแต่ครั้งโบราณกาล ซึ่งสถาบัน พระพุทธศาสนานั้นเป็นสถาบันที่มีบทบาทสำคัญอย่าง มากในการสร้างความเป็นชาติไทยมาอย่างยืนยาว และ ต่อเนื่อง ยกตัวอย่างเช่น สถาบันพระพุทธศาสนา มีบทบาทในการให้ความช่วยเหลือมนุษย์ในยามที่พวกเขาทุกข์ยากเดือดร้อนตามหลักคำสอนของศาสนาที่

สอนให้ชาวพุทธรู้จักการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่เพื่อนมนุษย์ ร่วมโลกด้วยกัน เป็นบทบาทที่สถาบันพระพุทธศาสนา ช่วยแก้ไขปัญหาล้างคมอีกทางหนึ่ง

อีกทั้งสถาบันพระพุทธศาสนามีบทบาทหลัก ในการกล่อมเกลาคิดใจ และลักษณะนิสัยของคนไทย ให้มีความเมตตากรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ รู้จักให้ แบ่งปัน มีน้ำใจ ให้ภัยซึ่งกันและกัน อยู่ร่วมกันแบบถ้อยทีถ้อยอาศัย ฯลฯ อาจกล่าวได้ว่า สถาบันพระพุทธศาสนาเป็น สถาบันที่สร้างสรรค์สิ่งดีงามให้แก่สังคมทางอ้อมผ่านการกล่อมเกล่าให้ทุกคนประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้อง ดีงามตามธรรมของคลองธรรมโดยตลอด แม้กระทั่งในปัจจุบัน ความสำคัญในประการดังกล่าวก็ยังคงปรากฏให้เห็นอยู่ จะเห็นได้จาก พระภิกษุสงฆ์กับวัดยังต้องรับภาระหน้าที่ให้ความช่วยเหลือภาคสังคมและภาคราชการไทยอยู่ตลอดเวลาในยามที่เกิดปัญหา ต้องการความช่วยเหลือ แม้กระทั่งเกิดวิกฤตในประเทศ สถาบันแห่งนี้ยังคงเป็นสถาบันหลักที่เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ อำนวยประโยชน์ แก่กุลประชชนอย่างต่อเนื่องรวมถึงยังคงเป็นสถาบันที่มีส่วนสำคัญต่อการปกครองและการบริหารของไทยอยู่มาก กล่าวคือ การที่สถาบันศาสนามีบทบาทสำคัญในการสร้างความเป็นหนึ่งเดียวกัน ความเป็นเอกภาพของประเทศจะเอื้อให้การบริหารและการปกครองประเทศเป็นไปโดยสะดวกยิ่งขึ้น เกิดความเป็นปึกแผ่นมั่นคงอย่างถาวร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มประชาชนแถบชนบทที่รับการบริการจากรัฐบาลได้ไม่ทั่วถึงนัก ไม่ได้รับการสอดส่องดูแลจากรัฐ ซึ่งมีจำนวนมากถึง 90 เปอร์เซ็นต์ ในพื้นที่ดังกล่าว ศาสนาจะเป็นตั้ง “จักรกล” สำคัญในการยึดโยงประชาชนทั่วทุกพื้นที่ของประเทศเข้าไว้ด้วยกันเป็นหนึ่งเดียวได้อย่างมีประสิทธิภาพผลสูง

นอกจากนี้ การที่หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้เข้าไปผสมกลมกลืนกับวัฒนธรรมไทยจนแทบจะเป็นหนึ่งเดียวกันนั้น นับได้ว่าสถาบันพระพุทธศาสนาได้ก้าวล่วงเข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยมากเข้าทุกที ดังจะเห็น

ว่า เหตุการณ์สำคัญ ๆ ในชีวิตประจำวันเกือบทั้งหมดของคนไทย มีส่วนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมและพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาแทบทั้งสิ้น จะสังเกตได้ว่า หากพระพุทธศาสนาได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตคนไทยแล้วนั้น ชาวพุทธมีวิถีชีวิตที่คล้ายคลึงกัน จนกระทั่งเหมือนกัน ความเหมือนกันนี้ก่อให้เกิดความรู้สึกว่า เราเป็นพวกเป็นกลุ่มเดียวกัน เป็นเพื่อนกันเป็นพี่น้องกัน ย่อมส่งผลต่อความรู้สึกเป็นกลุ่มก้อนเดียวกัน เป็นชาติเดียวกันอย่างแน่นอน

กล่าวถึงคุณค่าของสถาบันพระพุทธศาสนา ในด้านการศึกษาอบรม ในสมัยก่อนสถาบันพระพุทธศาสนาเป็นสถาบันแห่งแรกที่ทำให้การศึกษาแก่คนไทย การศึกษาของไทยเริ่มต้นจากที่วัด โดยเฉพาะในด้านจริยศึกษา แม้ในปัจจุบันความสำคัญในด้านนี้ก็ยังมีให้เห็นอยู่ ดังจะเห็นได้จากการที่รัฐบาลมีนโยบายในการส่งเสริมทำนุบำรุงการศาสนา เพื่อให้เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางใจและเป็นสถาบันอบรมศีลธรรมอันดีงามให้แก่ประชาชน ในที่นี้จะได้ชี้ให้เห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนาในด้านการศึกษาเบื้องต้น จริยศึกษา และคุณค่าของการบวชเรียน ทั้งนี้เพื่อจะให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของพระพุทธศาสนาที่มีอยู่เหนือจิตใจของคนไทย โดยแจ่มชัดยิ่งขึ้น

สถาบันพระพุทธศาสนาปูพื้นฐานการศึกษาให้กับคนไทย นับแต่โบราณมาวัดเป็นสถาบันแห่งเดียวที่ทำให้การศึกษาแก่เยาวชนไทยโดยส่วนรวม การศึกษาจะกระทำกันในโรงเรียนวัด โดยมีพระภิกษุสงฆ์ ผู้มีความรู้สูงกว่าชาวบ้านเป็นผู้จัดการศึกษาและเป็นครู เด็กผู้ชายจะถูกส่งไปเป็นศิษย์วัดหรือสามเณร เพื่อเรียน การอ่าน การเขียน และเรียนวิชาเลขคณิตอย่างง่าย ๆ รวมทั้งรับการอบรมทางศีลธรรม และหลักธรรมของศาสนา ทำให้เด็กผู้ชายส่วนมากอ่านออกเขียนได้ และมีความรู้ในด้านจริยธรรมของสังคม ซึ่งถือว่าเป็นเกียรติของตนเองและของครอบครัว แสดงให้เห็นว่าเราต้องพึงพาอาศัยวัดในด้านนี้มาโดยตลอด ความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างพระพุทธศาสนากับประชาชนชาวไทย

แม้ในเรื่องของการศึกษา เราก็ต้องพึ่งพระพุทธรศาสนาอย่างไรรก็ตามเราย่อมตระหนักถึงความสำคัญขงสิ่งนี้ยิ่งขึ้น เมื่อได้พิจารณาถึงความสำคัญของการศึกษาในด้านจริยธรรม

ความสำคัญขงศาสนาในด้านการศึกษาจริยธรรม พระภิกษุสงฆ์เป็นผู้ให้การศึกษาในด้านจริยธรรม หรือศีลธรรมแก่เยาวชนไทยตามหลักพระพุทธรศาสนา ควบคู่กับการสอนหนังสือมาโดยตลอด การส่งเด็กผู้ชายไปเป็นศิษย์วัด หรือเป็นสามเณรซึ่งกระทำกันจนเป็นประเพณีมานาน ถือว่าผู้ันั้นจะเป็นผู้ได้รับความเลื่อมใสและกลายเป็นสมาชิกที่ได้รับการยกย่องจากชุมชนขึ้นมา การกระทำดังกล่าวนอกจากจะมีส่วนช่วยทำให้เด็กผู้ชายไทยเป็นจำนวนมากอ่านออกเขียนได้แล้ว ยังช่วยทำให้บุคคลเหล่านั้นได้มีโอกาสรับการอบรมสั่งสอนในด้านศีลธรรมและหลักธรรมทางศาสนาด้วย

คุณค่าขงประเพณีการบวชเรียน ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่าสมัยก่อนคนไทยศึกษากันที่วัด นอกจากจะได้รับความรู้จากการศึกษาอบรมในเรื่องหลักธรรมทางศาสนาแล้ว จะเป็นการเตรียมตัวของตนเองสำหรับการอุปสมบทที่จะมีขึ้นในวันข้างหน้าอีกด้วย การศึกษาเกี่ยวกับหลักธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยนั้นถือกันว่าเป็นการศึกษาสำคัญที่สุดขงชาติ การอุปสมบทย่อมมีส่วนช่วยทำให้กุลบุตรมีโอกาสได้รับการศึกษาสูงขึ้น เพราะมีวัดแห่งเดียวที่เป็นสถาบันการศึกษา สิ่งนี้นับเป็นมูลเหตุจูงใจอย่างหนึ่งที่ทำให้ผู้ชายไทยนิยมการอุปสมบท จนเป็นประเพณีทั่วไป เมื่อมีอายุครบ 20 ปีบริบูรณ์จะต้องอุปสมบทเป็นพระภิกษุสงฆ์ เพราะถือว่าบวชนั้น นอกจากจะทำให้ได้บุญแล้ว ยังทำให้มีโอกาสได้ร่ำเรียน มีความรอบรู้ยิ่งขึ้น การบวชเรียนจึงเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวถึง การบวชเรียนไว้ว่า ...ในสมัยกรุงศรีอยุธยา การที่บวชเรียนถือเป็นประเพณีว่าผู้ชายทุกคนควรจะต้องบวชเป็นเหตุให้มีพระภิกษุสงฆ์มากมายขึ้นหลายเท่า

อีกประการหนึ่ง เมื่อประเพณีการบวชเรียนแพร่หลาย ย่อมมีผู้บวชแต่ชั่วคราว โดยมากถือเอาการศึกษาเป็นสำคัญของการบวช การเล่าเรียนจึงได้เจริญขึ้นตามวัด วัดจึงได้เป็นที่ศึกษาสถาน ... การศึกษาในทางหลักธรรม จึงมีความก้าวหน้าเรื่อยมา

การบวชเรียนนั้นนอกจากจะช่วยทำให้พระภิกษุสงฆ์หรือผู้ผ่านการบวชเรียน ได้รับการกล่อมเกล่าให้เป็นผู้ประพฤติตนอยู่ในศีลธรรมอันดีงามจนเป็นที่ได้รับการเคารพนับถือขงสังคมทั่ว ๆ ไปแล้ว ยังมีส่วนช่วยทำให้บุคคลเหล่านั้น เป็นผู้มึสติปัญญา เฉลียวฉลาด มีความคิดสุขุมรอบคอบยิ่งขึ้น เมื่อสึกออกมา ก็มักจะเป็นผู้ที่ครองชีวิตได้ดี มีเหตุผล และเป็นผู้ใหญ่มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับบุคคลที่บวชในขณะมีอายุเริ่มเข้าสู่วัยขงการบรรลุสติภาวะ ซึ่งเป็นระยะเริ่มเปลี่ยนจากวัยรุ่นมาสู่วัยผู้ใหญ่ทำอะไรก็มักจะมีความคิดรุนแรงและวู่วาม ถ้าผ่านการบวชเรียนมาแล้ว ก็จะได้รับ การขัดเกลานิสัย จิตใจ และมีหลักธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวสำหรับควบคุมตัวเอง ในการดำเนินชีวิต

ด้วยเหตุนี้ประเพณีโบราณจึงถือการบวชเรียนขงฝ่ายชายเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการแต่งงานด้วย กล่าวคือผู้ชายจะต้องผ่านการบวชเรียนมาแล้ว ประเพณีการบวชเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อการศึกษาหลักธรรมนี้ นับว่ามีความสำคัญทั้งในส่วนที่เป็นองค์พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ บรรดาข้าราชการ และประชาชน ดังนี้ จึงเป็นที่แน่ชัดว่า สถาบันพระพุทธรศาสนาที่มีวัด เป็นแหล่งศูนย์กลางขงการเรียนรู้อวิชาความรู้ต่าง ๆ ทั้งหลักธรรมคำสอน ศีลธรรมจรรยา รวมถึงวิชาความรู้ศาสตร์แขนงต่าง ๆ นั้นประชาชนชาวไทยก็ได้รับอานิสงค์มาจากการที่วัดเป็นแหล่งสั่งสอน อาจกล่าวได้ว่า สถาบันพระพุทธรศาสนาได้สร้างความมั่นคงให้กับชาติไทยอย่างมหาศาล โดยเป็นการสร้างความมั่นคงทางความคิด สติปัญญา และความดีให้กับคนในชาติ คนในชาติจะได้เป็นบุคคลที่ดี มีความรู้ มีความสามารถ ซึ่งถือว่าเป็นการสร้างชาติไทยอีกทางหนึ่งด้วย

บทสรุป

สถาบันพระพุทธศาสนานั้น เป็นสถาบันหลักในการสร้างชาติไทยมาตั้งแต่อดีตกาลที่ต่อเนื่องยาวนาน ในหลาย ๆ แง่มุมด้วยกัน ผู้บริหารสถานศึกษาในยุคปฏิรูปการศึกษา จะต้องมีความรู้ ความสามารถในการบริหารจัดการ มีวิสัยทัศน์ในการบริหารการศึกษาให้ทันสมัยกับการเปลี่ยนแปลง มีภาวะผู้นำ มีมนุษยสัมพันธ์เป็นที่ยอมรับ ของผู้เกี่ยวข้อง และมีความเป็นประชาธิปไตย เพื่อนำไปสู่การปฏิรูปการเรียนรู้ให้ผู้เรียนทุกคนมีความรู้ ความสามารถ บุคลิกลักษณะ และคุณสมบัติตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานอย่างแท้จริง ดังนั้น ผู้บริหารสถานศึกษาที่มีประสิทธิภาพในยุคปฏิรูปการศึกษา ควรมีลักษณะที่สำคัญ คือ นักพัฒนา นักแก้ปัญหา นักตัดสินใจ นักประเมินประมอ นักการพูด นักวางแผน นักปกครอง และนักปราชญ์

สถาบันพระพุทธศาสนาเป็นฐานการศึกษาให้กับคนไทย นับแต่โบราณมาวัดเป็นสถาบันแห่งเดียวที่ให้การศึกษาแก่เยาวชนไทยโดยส่วนรวม การศึกษาจะกระทำกันในโรงเรียนวัด โดยมีพระภิกษุสงฆ์ผู้มีความรู้สูงกว่าชาวบ้านเป็นผู้จัดการศึกษาและเป็นครู เด็กผู้ชายจะถูกส่งไปเป็นศิษย์วัดหรือสามเณร เพื่อเรียน การอ่าน การเขียน และเรียนวิชาเลขคณิตอย่างง่าย ๆ รวมทั้งรับการอบรมทางศีลธรรม และหลักธรรมของศาสนา ทำให้เด็กผู้ชายส่วนมากอ่านออกเขียนได้ และมีความรู้ในด้านจริยธรรมของสังคม ซึ่งถือว่าเป็นเกียรติของตนเองและของครอบครัว แสดงให้เห็นว่าเราต้องพึ่งพาอาศัยวัดในด้านนี้มาโดยตลอด ความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างพระพุทธศาสนากับประชาชนชาวไทย แม้ในเรื่องของการศึกษา เราก็ต้องพึ่งพระพุทธศาสนาอย่างไรก็ตามเราอย่าลืมตระหนักถึงความสำคัญของสิ่งนี้ยิ่งขึ้น เมื่อได้พิจารณาถึงความสำคัญของการศึกษาในด้านจริยธรรม

บรรณานุกรม

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2544). **หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กระทรวงศึกษาธิการ. **แนวทางการปฏิรูปโรงเรียนและสถานศึกษาตามนโยบายการปฏิรูปการศึกษา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว. 2540.
- กระทรวงศึกษาธิการ. **พระราชบัญญัติการศึกษา พ.ศ. 2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ครั้งที่ 2) พ.ศ. 2545**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้า และพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.). 2546.
- คณาจารย์ มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด นวสาส์น การพิมพ์, 2550.
- พระเฉลิมชาติ ชาติวโร (อิทธิรงค์). **ศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย**. กรุงเทพฯ : หจก.นวสาส์น การพิมพ์, 2552.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **บทบาทของสถาบันพระพุทธศาสนากับการจัดการศึกษา**. กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, 2546.
- พระมหาบุญชัย ปภัสสรเมธี (จูแวน). **ศึกษาสภาพการดำเนินงานการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของสำนักเรียนในเขตกรุงเทพมหานคร**. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิตสาขาวิชาการบริหารการศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2551.

- พระมหาธีรสุข ธรรมสาร (อุปไซย). **การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี : กรณีศึกษาสำนักเรียนวัดโมลีโลกยาราม เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร**. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิตสาขาวิชาการบริหารการศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2554.
- พระไพศาล วิสาโล. **พุทธศาสนาไทยในอนาคต : แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2552.
- พระโสภณคณกรรณ์. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ : กองทุนไตรรัตน์นาฎภาพ, 2529.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). **ทิศทางการศึกษาของคนะสงฆ์**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2531.
- พุทธทาสภิกขุ. **การศึกษาคืออะไร**. กรุงเทพฯ : สมชายการพิมพ์, 2527
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด, 2554
- ร.ศ.สิริวัฒน์ คำวันสา. **ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2534.
- วัชรระ งามจิตระเจริญ. **พุทธศาสนาเถรวาท**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2552.
- วิชัย ตันศิริ. **พระราชบัญญัติการศึกษาและการปฏิรูปการศึกษาไทย**. ศูนย์ประมวลและจัดระบบข้อมูลสารสนเทศฯ กองนโยบายและแผน : กรุงเทพฯ.2542.
- เสถียร โพธิ์นันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ : ภาค 2**. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2540.
- สมศักดิ์ คงศรี. **รายงานการวิจัยเรื่องการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมผู้สอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2536.
- สำนักงานปฏิรูปการศึกษา. **ปฏิรูปการศึกษา ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542**. กรุงเทพฯ : บุญศิริการพิมพ์. 2545.
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. **แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมและแผนกบาลี พ.ศ. 2558 - 2562**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2558.
- สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง , **เรื่องสอบธรรม ของสนามหลวงแผนกธรรม พ.ศ. 2558**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2558,
- สำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง, **เรื่องสอบบาลี ของสนามหลวงแผนกบาลี พ.ศ. 2550**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2550.
- สำนักศาสนศึกษาวัดเทพศิลา. **คู่มือเปิดตำราเรียนบาลี**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , 2545.
- สมาน อัสวภูมิ. **การบริหารการศึกษาลุ่มใหม่: แนวคิด ทฤษฎีและการปฏิบัติ**. พิมพ์ครั้งที่ 4. อุบลราชธานี: อุบลกิจออฟเซตการพิมพ์. 2551
- สุรางค์ ไคว์ตระกูล. **หลักสูตรสำคัญสู่การจัดการเรียนรู้วิถีพุทธ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533
- อุทิศ ศิริวรรณ. **หนังสือเรียนเชิงบูรณาการธรรมศึกษาตามหลักสูตรธรรมศึกษาของแม่กองธรรมสนามหลวง พ.ศ. 2546**. กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, 2547.